

Ольга Сухомлинська

ПСИХОТЕХНІКА – ВТРАЧЕНИЙ НАПРЯМ РАДЯНСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ

У педагогічній літературі останнього часу приділяється увага питанням теорії і методики розвитку школи 1920-х років, проте вони розглядаються переважно в дисертаційних дослідженнях (а отже, їм не мають широкого вжитку) та в навчально-посібниковій літературі. Наукові й освітні процеси, що відбувалися в УСРР у 1920–1930-х роках, популярні серед дисертантів, (загальна кількість дисертацій сягає 30), які розглядають цей період під кутом зору власної дослідницької теми [20; 13; 21]. У навчальних посібниках цей період представлений схематично, побіжно і в цілому за старими, ще радянськими канонами. Ці невідрефлексовані матеріали, як правило, не спираються на першоджерела [3; 8]. Єдина праця – «Нариси історії розвитку українського шкільництва (1905–1933)», яка спеціально присвячена проблемам розвитку педагогіки і школи означеного періоду, вийшла як навчальний посібник у 1996 р., тобто вже досить давно, проте матеріали, які там представлені, досі не втратили значення і певною мірою заповнюють прогалини науководослідницького поля цього періоду, хоч і не включають розгляд психотехніки [14].

Серед усіх досліджень останніх років дотичною до нашої теми є монографія (і дисертаційне дослідження) О. В. Аніщенко «Проблема наукової організації праці в історії розвитку педагогічної науки й практики в Україні (кінець ХІХ–ХХ ст.)», де 1920–1930-ті роки, незважаючи на бурхливий розвиток цієї проблематики, розглянуті досить побіжно [2, с. 113–120].

Почасти ця проблема висвітлена у дисертаційному дослідженні А. В. Пугач «Проблеми підготовки вчителя до професійної діяльності в українській педагогічній періодиці (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.)», захищеному у 2008 р. під нашим керівництвом, де один із параграфів другого розділу присвячений науковій організації праці й психотехніці як складовій професійної діяльності учителя [18].

Вчені Російської Федерації приділяють цим питанням набагато більше уваги. Так, у журналі «Методология и история психологии» у 2007 р. було опубліковано дві статті на цю тему [15, с. 31–46; 17, с. 94–107]. Особливе значення для її висвітлення має книга М. С. Курека «История ликвидации педологии и психотехники» (2004 р.), у якій зібрано як програмні статті радянських пси-

хотехніків і педологів того часу, так і власні розвідки автора, присвячені аналізу цих питань [11].

У своїй статті ми будемо використовувати згадані праці (особливо М. Курека), але переважно спиратимемося на першоджерела – публікації 1920–1930-х років, яких було досить багато, і саме вони дають можливість скласти цілісну картину розвитку психотехніки в СРСР.

Отже, предмет нашого дослідження становить психотехніка як прикладна педагогічна наука, що набула розвитку в 1920–1930-х роках.

Перш ніж перейти до розкриття педагогічного наповнення та функціонування досліджуваних явищ, охарактеризуємо соціальні й ідеологічні умови, в яких вони розвивалися, інакше буде неможливим їх розуміння, осмислення.

Більшовики, здобувши владу в 1917 р. (в Україні – після 1919 р.), розпочали кардинальні соціальні перетворення, насамперед в економічній царині: експропріювали підприємства – заводи і фабрики, банки, іншу велику власність на користь держави. Але продуктивно, ефективно управляти цією власністю вони не могли, країна була виснажена, зруйнована через війну світового масштабу. До того ж у більшовицькій владі було мало фахівців, здатних до стратегічного економічного мислення. На початок 1920-х років на величезних просторах розгорталася руїна – голод, епідемії, жебрацтво. Особливо гострою вона була в містах, село також потерпало, але через близькість до землі залишалося осередком виживання людей.

Щоб зберегти владу, більшовики проголосили й запровадили політику воєнного комунізму (1920–1921 рр.), коли до селян була застосована «продрозкладка» – повністю відбиралося усе їстівне, особливо зерно. Але хаос тривав, опір владі зростав і, зваживши на всі обставини, більшовики дійшли ідеї про запровадження нової економічної політики (НЕПу), яку проголосили на Х з'їзді РКП(б) у березні 1921 р. Вона полягала в заміні «продрозкладки» на «продподаток», розвитку ринкових відносин і різних форм власності, широкому залученні іноземного капіталу, денационалізації деяких малих підприємств, а також запрошенні іноземних робітників як «заробітчани» (оскільки на Заході економіка перебувала у кризі, було багато безробітних).

У період НЕПу партія продовжувала по-

слуговуватися революційною риторикою, за якою часто нічого не стояло, і проводила гнучкішу внутрішню політику коренізації (1923 р.), українізацію, виступала за єднання з трудящими всіх країн, розвиток культурної самобутності через різноманітні громадсько-політичні і професійні об'єднання тощо. Соціалізм залишався важливою, але досить примарною, далекою мрією, і життя людей поволі налагоджувалося.

У 1927 р. ці процеси зупиняються, гальмуються, й правляча партія більшовиків на фоні економічного зростання й стабільності проголошує курс на побудову соціалістичного суспільства, індустріалізацію промисловості та колективізацію сільського господарства, що було названо Й. Сталіним «великим переломом», за яким ішла масштабна «соціалістична реконструкція». Це означало кардинальну відмову від ідеології НЕПу і зосередження на швидкій побудові соціалізму у сталінському його варіанті.

Було розроблено і затверджено перший п'ятирічний план розвитку СРСР (1928–1933 рр.), план створення розвинutoї індустрії із залученням висококваліфікованих іноземних провідних компаній і фірм з США, Німеччини, інших країн («Остін компані», «Дженерал моторс» та ін.) і відповідних спеціалістів («закордонних спеців»). Відтак сталінська індустріалізація спочатку спиралася на західне ставлення до праці, загалом на американські підходи, які, втім, були започатковані ще за НЕПу, коли праця, її оплата почали пов'язуватися з її продуктивністю, науковою організацією.

За такої мети – індустріалізація понад усе – питання праці як характеристики трудової діяльності посіли провідне місце в радянській державі, яка в усіх своїх справах покладалася на працю своїх громадян як умову і сутнісну основу існування.

Ідеологія того часу саме у пролетаріаті, в індустріалізації, колективній свідомості, у зв'язку праці й науки вбачала новаторське, відмінне від усього світу і характерне лише для нового ладу. Індустріалізація, стандартизована, механізована колективна праця на великих підприємствах стала зрозумілим ідеалом майбутнього життя радянських громадян.

Кардинальні трансформації відбувалися не лише в економічному просторі країни, а й в усіх галузях її суспільного життя – культурі, побуті й особливо в освіті: була повністю зруйнована «стара» школа і на її руїнах вибудовувалася нова – єдина трудова школа з політехнічною освітою (Росія) або з професійною підготовкою (Україна). Бурхливо розвивалася педагогічна наука – в розмаїтті думок, позицій, поглядів.

У концепції сучасного розуміння розвитку гуманітарного процесу 1920-х років уже закрипилося розуміння його різноманітності, різноплановості, навіть різновекторності. Це було зу-

мовлено як загальноєвропейськими процесами розвитку науки, так і суспільно-ідеологічною, радянською налаштованістю на створення якісно нової науки, спрямованої на формування нової людини, що «веде до соціалізму».

У ці роки людина, її розвиток, освіта та виховання, а також середовище – праця, мистецтво, побут – стали об'єктом вивчення цілого комплексу наук, які наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років отримали загальну назву «науки про поведінку». До неї належали: нейрофізіологія, рефлексологія, психологія, психотехніка, педологія (ї частково педагогіка), психоневрологія, соціопсихологія, порівняльна психологія, психоаналіз [10, с. 146–194]. Розвиток цих наук відбувався взаємопов'язано та інтегровано, кожна з них заслуговує на аналіз і висвітлення, проте нас передусім цікавить психотехніка.

Аналіз джерел, названих нами на початку цієї статті, засвідчує, що психотехніка – це галузь психологічних дисциплін, що набула найбільшого розвитку в 1910–1930-х роках переважно у Німеччині й Радянському Союзі. Вона вивчала трудову діяльність людини, а також питання професійної орієнтації та професійного відбору. Термін «психотехніка» («індустріальна психологія», «психологія техніки») був запропонований німецьким психологом В. Штерном у 1903 р., а у 1908 р. американський психолог німецького походження Г. Мюнстенберг визначив її мету, завдання й методи, обґрунтував як окрему науку. У першій радянській «Педагогічній енциклопедії» (1929 р.) зазначалося, що психотехніка – це «наука, яка розробляє питання про придатність людини до тієї чи іншої професії й здійснює допомогу при її виборі. Ця наука є гілкою психології й має прикладний характер. З іншого боку, психотехніка входить до складу наук, об'єднаних під загальною назвою НОП (наукова організація праці)» [16, с. 140].

Психотехніка вивчала такі питання, як професійний відбір і професійне консультування, професійна освіта, класифікація професій, раціоналізація праці, боротьба з професійною втомлюваністю і нещасними випадками, створення психологічно обґрунтованих конструкцій машин і інструментів, психогігієна, психологія впливу на робітника (засобами плакату, реклами, кіно) тощо. Досліджувалися всі ці процеси у психотехніці переважно методами вимірювання, тобто тестування [7, с. 594–595].

Перша психотехнічна лабораторія в СРСР була створена в 1922 р. у складі Центрального інституту праці. До 1930 р. психотехнічними проблемами фахово займалися близько 500 (за іншими даними, 900) осіб, психотехнічні лабораторії були організовані при наркоматах здоров'я, праці, шляхів, на багатьох підприємствах, а також при дослідних інститутах, станціях профосвіти, педагогічних вишах [4]. Провідним пред-

ставником цієї науки був Ісак Навтулович Шпільрейн (1891–1937), який у 1927 р. організував і очолив Всеросійське товариство психотехніки і прикладної психофізіології, був президентом Міжнародної психотехнічної асоціації, головним редактором журналу «Психофизиология труда и психотехника» (з 1932 р. – «Советская психотехника») [22].

Відомим українським психотехніком, тестологом був Анатолій Мойсеевич Мандрика (?–1943), про якого ми знайшли інформацію лише у спогадах російського психолога К. К. Платонова, котрий, проте, зазначає, що Мандрика працював завідувачем профконсультацією і профвідбором при Інституті праці в Москві [12]. Однак у матеріалах Першого Всесоюзного з'їзду з вивчення поведінки людини він виступав від української делегації [4, с. 195], його статті друкувалися переважно в українській пресі, отже, його можна назвати одним з провідних українських психотехніків і тестологів.

У сучасній літературі стверджується, що «розробляючи принципи й методи підходу до психологічного вивчення трудової діяльності (методологічне поєднання загальної і прикладної психології – Виготський, Шпільрейн), психотехніки прагнули до вивчення психологічних особливостей кожної професії, до визначення диференціації людських здібностей і мінливості психічних функцій у зв'язку з дією різноманітних виробничих факторів. Загальна ідея, якою керувалися вітчизняні психотехніки, полягала в тому, що трудова діяльність людини за своєю природою передбачає активацію психічних функцій і тим самим визначає різні форми зв'язку між працею і психологічним фактором» [24].

У «Педагогічній енциклопедії» (1929 р.) читаємо: «Без психотехніки немає наукової організації праці. Можна розробити систему правильно побудованих і продуктивних робочих прийомів, ввести розумне чередування праці та відпочинку, впорядкувати робочий день, організувати харчування, механізувати роботу – і все ж справу не буде доведено до кінця і результати не будуть достатньо великими, якщо люди не будуть розподілені за своїми здібностями і силами. Профвідбір, а ще краще – профорієнтація – неодмінні складові науки про організацію праці. Незліченна кількість факторів діє під час роботи на працюючого; врахувати ці фактори і вивчити їх хороший і поганий вплив на працюючого для подальшого свідомого втручання в організацію праці – ось друге завдання психотехніки, і тому зрозуміло, чому ця наука нерозривно пов'язана з НОПом. Психотехніка, як і фізіологія праці, як і НОП, у цілому дає змогу найкращим чином використати сили й здібності кожної людини і в цьому її величезне значення для суспільства і держави» [16, с. 150].

Пояснювальною основою психотехніки

стала рефлексологія (психофізіологія), яка вивчала психічну діяльність людини в єдності з нервовими процесами, пояснювала психічні явища фізіологією вищої нервової системи. Рефлексологія стала теоретичною основою для багатьох наук, що стрімко ровивалися, в тому числі й психотехніки та педології.

У педагогічному аспекті психотехніка ставила одним із головних завдань якнайширше ознайомлення кожного школяра з професією, свідомого її вибору, розробила принципи профорієнтації, серед яких: **1)** «принцип цілокупності – всебічного вивчення учня»; **2)** принцип динамічності – спостереження особистості протягом кількох років з урахуванням («обліком») соціальних факторів: «професійні здібності не є постійною величиною: вони часом різко змінюються з ростом і дозріванням організму, під впливом зміни середовища, під впливом вправлення, старанності, здоров'я» [23, с. 23]; **3)** об'єктивність; **4)** порівняльно-психологічний принцип (порівняння з «природними експериментами», що їх подає життя) [4, с. 198]. Важливою була й ідея політехнічного підходу у профорієнтації, яку найвиразніше висловили Н. К. Крупська і П. П. Блонський [19].

Оскільки психотехніка поставила своїм завданням вивчення людини задля правильної, тобто наукової, організації трудового (і навчального) процесу, вона наче зробила заявку на те, щоб стати основою педагогіки. Але із самого початку науковці відкинули домагання психотехніків (Г. Мюнстерберга, Е. Меймана, П. Блонського) на лідерські позиції в педагогіці. Наприклад, Л. С. Виготський у книзі «Педагогічна психологія» (1926 р.) наводить таку думку С. Й. Гессена: «Очевидно, що і у психотехніки, яка застосовується в галузі освіти, немає жодних підстав домагатися, щоб із часом стати всією педагогікою, але й на те, щоб вважатися її розділом. Експериментальна педагогіка могла б у кращому випадку бути названою педагогічною психотехнікою» [5, с. 19]. Коментуючи цей вислів, Л. С. Виготський зазначає, що «правильніше за все було б розрізняти: **1)** експериментальну педагогіку, яка вирішує експериментальним шляхом суто педагогічні й дидактичні завдання (дослідна школа); **2)** педагогічну психотехніку, аналогічну іншим відділам психотехніки, що займається психологічним дослідженням, застосовуваним до виховання» [5, с. 19].

Головною засадою психотехніки, як і всього комплексу наук про дитину, став відбір. Які ж були вимірники проведення відбору, що стосувався найрізноманітніших аспектів розвитку дитини, у тому числі навчання, профорієнтації та профвідбору? Цими вимірниками стали тести – стандартизовані, часто обмежені у часі випробування для установаження кількісних і якісних індивідуальних психологічних властивос-

тей людини (дитини). Вони склалися із сукупності завдань та запитань, що пропонувалися у стандартних умовах і полягали у виявленні різних типів поведінки.

І тоді, і сьогодні вважається, що для тестів характерний високий ступінь об'єктивності, валідності та надійності. Тести й тестування мали різноманітні функції. Наприклад, у педології (педагогіці) вони відігравали переважно діагностичну роль, але могли мати також навчальну і виховну мету. У психотехніці вони виконували діагностичні функції придатності до певної професії дорослого або майбутнього працівника.

І. М. Шпільрейн у 1931 р. зазначав: «Найбільш розробленими, загально визначеними ділянками психотехнічної роботи є техніка психотехнічного тестового випробування, техніка обліку результатів, техніка встановлення корелятивних зв'язків з практикою. Існує велика кількість стійких систем тестів (**Binet-Simon, Ofis-Series**, альфа і бета серія, Левітов-Толчинський, Россолімо), приладів, бланків, формулярів, формул обчислення кореляцій, відомих кожному психотехніку» [11, с. 26].

Конкретизуємо вимірники, за якими відбувався відбір у психотехніці:

1. Точність сприйняття (метод відтворення Россолімо, 5 завдань);
2. Тип предметного уявлення: метод Крепеліна. Писати впродовж 5 хв всі слова, що спадають на думку (зараховується кількість зорових, слухових та інших образів);
3. Тип словесного уявлення: Таблиця Біне.
4. Пам'ять. Запам'ятовування на слух десяти двозначних чисел, десяти складів, десяти слів, десяти предметів.
5. Асоціації. Метод Цигана.
6. Тип рухової реакції (електричний струм).
7. Увага. Видозмінений метод Бурдона, запропонований Тулузом і Піероном.
8. Швидкість і точність у виконанні доручень (сортування за кольором, 5 хв).
9. Тип аперцепції. Опис картини після хвилинної демонстрації.
10. Уявлення. Метод Гейльброннера; метод Фішера.
11. Комбінування (Россолімо, Еббінгауз).
12. Розумова обдарованість: скласти впродовж двох хвилин речення з трьох слів. 5 завдань [23, с. 20–24].

Україна в це десятиліття переживала розквіт тестування, що відбувалося в установах не лише Харкова і Києва, а й Катеринослава, Полтави, Ніжина, Одеси.

Провідний український рефлексолог і педолог того часу Олександр Самійлович Залужний написав у 1926 р. розлогу статтю «Метод тестів у нашій школі», яка дає нам змогу реконструювати стан справ щодо тестів і тестування. Він зазначає, що тести набули найповнішого відо-

браження в нашій освіті не для визначення обдарованості школярів, а в раціоналізації педагогічного процесу, наукової організації праці у школах. Цим якраз і займалася психотехніка, яка не «встановлювала» обдарованість до будь-якої професії, а намагалася виявити недоліки, «що можуть негативно впливати на професійну здібність людини. Бо, щоб сказати, чи буде яка-небудь людина, що не вміє друкувати на машинці, коли-небудь гарним машиністом, треба встановити: **1)** чи не бракує в неї чого-небудь, щоб вона нормально вміла розбирати рукопис, з якої прийдеться друкувати; **2)** чи вміє вона нормально читати з рукописного; **3)** чи нормальна в неї пам'ять на фрази, щоб не прийшлося їй дуже часто заглядати в рукопис; **4)** чи нормальна в неї пам'ять на числа; **5)** чи нормальна в неї тактильна чутливість і м'язова сила; **6)** чи може вона працювати одночасно обома руками. Коли це все нормальне, а це все можна виміряти відповідними тестами, то для того, щоб людина стала гарним машиністом, треба вжити тільки відповідних методів навчання й зовсім не треба припускати існування якоїсь ще обдарованості в цьому відношенні. Те ж саме і з іншими професійними здібностями» [9, с. 74].

Особлива увага в психотехніці приділялася загальноосвітній школі, оскільки саме її випускники, більшість з яких у віці 13–14 років (закінчивши «семирічку»), а також 17–18 років (закінчивши «десятирічку»), мусили розпочинати професійну діяльність. Тому профорієнтаційна робота мала стати складовою педагогічної діяльності багатьох навчальних закладів, з нею мав бути ознайомлений кожен учитель.

Шкільна профорієнтація, спираючись на педологію та психотехніку, виводила здатність кожного школяра до певної професії через виявлення певних професійних якостей особистості, а саме: професійних здібностей (обдарованості) та професійних схильностей (інтересів), які мають як спадковий, так і соціальний характер.

На основі цих характеристик проводилися професійний відбір (в особливих лабораторіях психотехнічними методами) та профконсультаційна робота – надання порад щодо майбутньої роботи з огляду на індивідуальні дані (наприклад, стійкість уваги, уміння спілкуватися з іншими тощо).

Згідно з зазначеною методологією, методи виявлення індивідуальних професійних якостей утворювали дві великі групи: соматичні і психологічні.

До соматичних методів належала діагностика стану внутрішніх органів дитини (людини) – м'язорухової, судинорухової, нервової та секреторної систем, а також загальний опис зовнішньої конституції людини. Ці обстеження відбувалися або в окремому консультаційному бюро, або в школі, яка мала більше можливостей

спостерігати за своїми вихованцями [22, с. 7–29].

До психологічних (психотехнічних) характеристик належали, крім тестування, про яке йшлося вище, методи спостереження та методи експерименту. Методи спостереження складалися з об'єктивного спостереження за трудовою поведінкою та методу самоспостереження. Це лонгітюдне дослідження учнів, студентів проводилося через систематичні щоденникові записи, що потім узагальнювалися.

Щодо вивчення середовища як складової профорієнтації, то психотехніки вважали, що «до останнього часу вплив його враховувався порівняно мало», хоча й стверджували, що на професійні якості особистості впливають: клімат, характер земної поверхні, поширені форми праці. Особливе значення в середовищному підході надавалося сім'ї, її професійному рівню, стосункам між поколіннями [23, с. 23].

Психотехнікою було розроблено конкретні форми роботи з професійної орієнтації учнів, які застосовувалися в багатьох школах УСРР. Вони поділялися на напрями залежно від завдань, що ставилися: освітня, дослідницька, консультативна.

Освітній напрям був головним для профорієнтації в школі, він пронизував увесь педагогічний процес, адже школа готувала до праці, була трудовою і за своєю сутністю, і за принципами діяльності.

Оскільки за комплексної системи організації навчання існував напрям (тема) «праця», то профорієнтаційна робота мала органічно ввійти до цієї частини комплексу. Трудовий метод (як і трудовий принцип) охоплював усю діяльність школи через посередництво цього напрямку. Але, як зазначали фахівці, «через величезні утруднення, провести цей метод стосовно рядової школи в СРСР не можна; його можна лише рекомендувати з-поміж перших методів». Тому школи розгортали роботу з профорієнтації через екскурсії, заняття зразком лабораторних, гурткових. Як початкова пропонувалася лекційна форма, де подавалися всебічні відомості про працю, про індивідуальні особливості працівника, розглядалися умови праці в СРСР тощо [23].

Гурткова робота вважалася наступним кроком до профорієнтації, вона будувалася на основі інтересів окремого учня або групи. В гуртках використовували дослідницькі, ілюстративні (кінофільми, статистичні дані, ілюстрації з преси, складання діаграм і альбомів щодо певних професій), трудові (праця в майстернях, трудова гімнастика, драматизації на теми праці, самооблік проробленої роботи тощо), ілюстративно-графічні методи, екскурсії та спостереження, написання творів на відповідну тематику, складання анкет з професійної орієнтації.

Велике значення у профорієнтації школярів з позицій психотехніки надавалося дослід-

ницькому напрямку – об'єктивному вивченню дитини, до якого входили звіти і протоколи учнівських зборів, спеціальні анкети, присвячені схильностям дитини, написання творів-самоспостережень, систематичне спостереження за дитиною, аналіз продуктів дитячої творчості, вивчення кола її уявлень, бесіди з батьками, організація всього шкільного життя за методом Дальтон-плану і на основах НОПу з широким застосуванням тестової методики.

До того ж і організація навчального процесу, його перебіг та результати становили один із головних предметів дослідження у психотехніці. Саме психотехніка шукала засоби підвищення продуктивності педагогічних впливів на дитину через їх відповідну організацію.

Консультативний напрям реалізовувався як у школі (великою мірою), так і в консультативних бюро, що створювалися окремо, до яких учнів направляли як навчальні заклади, так і виробничі структури. Професійне консультування полягало у вивченні інтересів кожної особи через різноманітне анкетування, вимірювання, тестування, яке мало як загальнопедагогічний, так і спеціально психотехнічний характер. До сфери професійного консультування долучався й аналіз соціальних і побутових умов життя майбутнього працівника, факторів спадковості тощо.

Спеціальним напрямом психотехнічної профорієнтації стала професіографія – наука про професії, що розглядалися під кутом зору вивчення психофізичних та фізіологічних процесів, які відбуваються в організмі людини у їх співвідношенні до певної професії, з якою школа мала ознайомити учнів. Іншими словами, людина не лише мала відповідати обраній професії, а й бути взаємопов'язаною з нею. У цих взаємозв'язках психотехніки на перше місце поставили завдання вивчення школярами, студентами наявних професій з тим, щоб побудувати їхні професіограми (ідеальну модель професійних якостей), і на цій основі виводити здатність (здатність) людини до певної професії. Професії також кваліфікувалися на «некваліфіковані (нижчі), спеціалізовані індустріальні, середні й вищі (останні два залежно від участі інтелекту) (за Ліорковським)» [6, с. 64–84].

Наявність щодо багатьох професій таких професіограм, які спиралися на величезну кількість чинників (комплексний характер, співвідношення творчих й автоматичних складових, анатомо-фізіологічний особливості тощо), мала для педагогів велике значення, бо для того, аби рекомендувати підлітку опанувати ту чи іншу професію, учитель не просто мав їх знати, а й співвідносити її з психофізіологічними властивостями підлітків.

Провідні радянські психологи пізньорадянської доби зазначали, що «галузь професіографії, майже не розроблена буржуазними уче-

ними, була рядом наших психотехніків далеко просунута вперед як стосовно методів цієї роботи, так і стосовно змісту її... Ця професіографічна робота дала змогу удосконалити метод профвідбору» [1].

До здобутків психотехніки належить також створення широкої мережі науково-дослідних і науково-експериментальних закладів у промисловості, на транспорті, у Червоній армії і особливо у сфері освіти. Саме стосовно психотехніки, вважають вони, можна стверджувати про «відносну незалежність техніки, методики, феноменології наукового дослідження від його філософських пояснювальних основ» [1], чим і пояснюється широка взаємодія радянських психотехніків із зарубіжними колегами. Їхні праці рясніють посиланнями на американських, англійських, французьких, німецьких дослідників, які читалися, опрацьовувалися в оригіналі.

Психотехнічні дослідження проводилися впродовж усіх 20-х років зі зростаючою динамікою, охоплюючи дедалі ширше коло питань і проблем і поширюючи свої здобутки на все більше коло суб'єктів і об'єктів, здобуваючи все більше прихильників. Цьому сприяла досить розкріпачена інтелектуальна обстановка в СРСР, коли, незважаючи на ідеологічну партійну риторику, у кожного науковця була можливість без політичних і професійних наслідків висловлювати своєї позиції. Не будемо забувати, що левова частка часу розвитку психотехніки припадає на період НЕПу (1921–1927 рр.).

Висунення й обґрунтування ідеї планової економіки, яка зріла впродовж усіх 1920-х, перша п'ятирічка (1928–1932 рр.), яка проголосила «соціалістичну реконструкцію», тобто індустріалізацію, колективізацію та «реконструкцію людини», спровокували політичні перевірки й «чистки», посилення ідеологічної, партійної складової науки, її класифікацію на «буржуазну» («ідеалістичну») і марксистську (правильну), між якими дедалі глибшим ставав вододіл, утворювалася прірва.

Початок такої стратегії означив Й. Сталін, коли 9 грудня 1930 р. зустрівся з членами бюро осередку ВКП(б) Інституту червоної професури, філософії і природознавства, на якій говорив про стан справ на «філософському фронті», про завдання боротьби на «два фронти» – проти ідеалізму й механіцизму і про необхідність глибокого опрацювання ленінської теоретичної спадщини. Результатом цієї зустрічі стала постанова ЦК ВКП(б) про журнал «Під прапором марксизму» від 25 січня 1931 р., яка ознаменувала припинення в усьому науковому житті СРСР усіляких дискусій, зосередження на дослідженні ленінської спадщини, боротьбу з «буржуазними» й «націоналістичними» проявами та «лівацькими» ухилами, посилення тісного зв'язку з життям, з політикою й ідеологією партії.

Психотехніка однією з перших потрапила під критику за «меншовистський ідеалізм», що виявлявся «а) у споглядальному ставленні до науково-дослідної роботи без застосування її результатів у практиці соцбудівництва; 2) в оперуванні абстрактними схемами і категоріями, без ознайомлення з конкретним матеріалом, що підлягав вивченню», а також у технізації трудового процесу і прирівнюванні людського організму до машини, в оперуванні математичними величинами без попереднього якісного і психологічного аналізу досліджуваного матеріалу [11, с. 84–87].

У тому ж році психотехніка і педологія перестали бути окремими науками й були підпорядковані психоневрології («науці про поведінку») – комплексній дисципліні, яка мала б найбільш ефективно служити «справі соціалістичної реконструкції», але цей стан зберігся не надовго.

Наступний етап знищення психотехніки відбувся в 1934 р. на XVII з'їзді ВКП(б) – «з'їзді переможців», де підбивалися підсумки першої п'ятирічки та накреслювалися плани на другу п'ятирічку (1933–1937 рр.). За його результатами психотехнічні прийоми й методи підвищення кваліфікації замінюються посиленням дисципліни, розширенням сфери безоплатної праці, репресивними, примусовими заходами: праця в'язнів стала складовою п'ятирічного плану. Головним методом організації праці було визнано організацію соціалістичного змагання, ідеологічно вмотивоване висунення переможців, ударників, які ставили рекорди продуктивності праці (наприклад, О. Стаханов) і тим самим мали стимулювати підвищення її продуктивності (особливо критикувалася теорія втомлюваності).

У 1934 р. було ліквідовано журнал «Советская психотехника», «в жовтні 1934 р. вся розгалужена система психотехнічних закладів була знищена наказом Раднаркому, були ліквідовані 29 науково-дослідницьких інститутів. Психотехніки відсторонюються від роботи з добору кадрів» [11, с. 98].

У 1936 р. згідно з постановою ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекидання в системі Наркомосу» психотехніка потрапляє під заборону, викреслюється з наукового вжитку, піддається забуттю, як і всі її провідні діячі, які були у більшості репресовані або змінили професію. У педагогічній літературі наступних років термін «психотехніка» не вживається.

Нині під психотехнікою розуміють систему психологічних впливів на людину, вона входить до сфери прикладної психології, психоаналітики. У сучасному світі питання організації праці, вибору професії, менеджменту мають дуже велике значення. Проблеми профорієнтації, професійного вибору й відбору висуваються на перший план, але дотепер розв'язуються у нас в країні у стилі пізньорадянського періоду, без урахування, навіть без знання, досягнень психо-

техніки, які й сьогодні варті уваги, особливо напрацьований нею різноманітний фактологічний матеріал, отриманий експериментальним шляхом, апробована цією наукою цікава методика, а також теоретичні узагальнення, яких дійшли фахівці. Розвиток психотехніки, її здобутки не лише заповнюють прогалини нашої історії, а й виступають не спекулятивним, а справді науковим підґрунтям для подальшого розроблення відповідної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Психологическая наука в России XX столетия: проблемы, теории и истории [Электронный ресурс] / К. А. Абульханова-Славская, Л. И. Анцыферова, А. Е. Брушлинский. – Режим доступа : psionlib.ru/psihologicheskaya-014.html.
2. Аніщенко О. В. Проблема наукової організації праці в історії розвитку педагогічної науки і практики в Україні (кінець XIX–XX ст.) / О. В. Аніщенко. – Ніжин, 2008. – С. 113–120.
3. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підручник / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С. 284–312.
4. Вінцова М. Проблеми психотехніки за реконструктивної доби / М. Вінцова // Шлях освіти. – 1930. – № 3. – С. 194–202.
5. Выготский Л. В. Педагогическая психология / Л. В. Выготский. – [переизд. 1927 г.]. – М. : Педагогика-Пресс, 1996. – 534 с.
6. Геллерштейн С. Г. Психофизиологический анализ профессий как основа профессионального подбора / С. Г. Геллерштейн // Выбор профессии и школа : сб. ст. / под ред. Н. А. Рыбникова. – М. ; Л., 1926. – С. 64–84.
7. Геллерштейн С. И. Психотехника / С. И. Геллерштейн // Педагогическая энциклопедия : в 4 т. – Л. : Сов. энциклоп. – 1966. – Т. 3. – С. 594–595.
8. Зайченко І. В. Історія педагогіки : навч. посіб. / І. В. Зайченко. – К. : Слово, 2010. – Кн. 2: Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. – С. 628–712.
9. Залужний О. С. Метод тестів у нашій школі / О. С. Залужний // Путь просвещения. – 1926. – № 1(45). – С. 63–85.
10. Зільберфарб Й. До соціалістичної реконструкції людини : (Перший всесоюзний з'їзд у справах вивчення людської поведінки) / Й. Зільберфарб // Шлях освіти. – 1930. – № 3. – С. 146–194.
11. Курек Н. История ликвидации педологии и психотехники : науч. изд. / Николай Курек. – СПб.: Алетейя, 2004. – 330 с.
12. Мандрика А. М. // Платонов К. К. Мои личные встречи на великой дороге жизни (Воспоминания старого психолога). – М. : Ин-т психологии РАО, 2005. – С. 113–120.
13. Мазуренко С. Г. Трудова спрямованість навчання у загальноосвітніх школах України (1920–1937) : дис. ... канд. пед. наук / С. Г. Мазуренко. – К., 2004. – 223 с.
14. Нариси історії українського шкільництва (1905–1933) : навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 302 с.
15. Носкова О. Г. Московская школа индустриальной психотехники (к 115-летию И. Н. Шпильрейна и 110-летию С. Г. Геллерштейна) / О. Г. Носкова // Методология и история психологии. – 2007. – Т. 2, № 2. – С. 31–46.
16. Педагогическая энциклопедия : в 3 т. / под ред. А. Г. Калашникова. – М. : Раб. просв. – 1929. – Т. I.
17. Пископель А. А. Педология и психотехника: исторический опыт методологического оформления и обоснования комплексных научно-технических дисциплин / А. А. Пископель // Методология и история психологии. – 2007. – Т. 2, № 2. – С. 94–107.
18. Пугач А. В. Проблеми підготовки вчителя до професійної діяльності в українській педагогічній періодиці (20-ті – початок 30-х років XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук / А. В. Пугач. – К., 2008. – 20 с.
19. Спорные проблемы марксистской педагогики : сб. ст. / под ред. А. Ж. Иоанисияни. – М. : Раб. просв., 1930. – 411 с.
20. Цибулько Л. Г. Соціальне виховання у вітчизняній теорії і практиці 20–30-х років XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Л. Г. Цибулько. – Луганськ, 2005. – 20 с.
21. Швидун В. М. Особливості педагогічних змін у діяльності загальноосвітніх шкіл України (1917–1941) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / В. М. Швидун. – Житомир, 2008. – 20 с.
22. Шпильрейн И. М. // Платонов К. К. Мои личные встречи на великой дороге жизни (Воспоминания старого психолога). – М. : Ин-т психологии РАО, 2005. – С. 127–134.
23. Шуберт А. М. Методы испытания профессиональной пригодности школьников / Шуберт А. М. // Выбор профессии и школа : сб. ст. / под ред. Н. А. Рыбникова. – М. ; Л. : Госиздат, 1926. – С. 7–29.
24. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.academy_continent.ru/index.php?